

SZAKREFERENSEK AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN

GOMBA SZABOLCSNÉ

Wallehausen Gyula a Könyvtári Figyelőben¹ történeti visszapillantást ad a szakreferensi rendszer kialakulásáról, a szakreferensek feladatairól, a munkakör ellátásához szükséges képzettségi feltételekről és elhelyezkedésükről a könyvtári rendszerben. A magyarországi helyzetről a következőket írja: „A hazai tudományos és szakkönyvtárak közül néhányan alkalmazzák a szakreferensi rendszert, de pontos adat ezek számáról nem áll rendelkezésünkre”. Hozzátehetjük, nemcsak számukról nincsenek pontos adataink, de nem sok információval rendelkezünk arról sem, milyen megoldások születtek az egyes könyvtártípusokban, nem sokat tudunk a jó vagy rossz tapasztalatokról.

A szakreferensi rendszerről kialakult képet árnyaltabbá teheti, ha könyvtártípusonként, országonként, sőt intézményenként próbáljuk vizsgálni. Mi az egyetemi könyvtári funkciók aspektusából közelítünk a problémakörhöz.

Az *egyetemi könyvtárakban* a szakreferensi rendszer nem tekint vissza hosszú múltra. Jóllehet az igény, hogy a könyvtárosi szakismereteket szükséges volna más szakterületeken szerzett képzettséggel is kiegészíteni, már az évszázad első negyedében megfogalmazódott, valójában az ötvenes években vetődött fel komolyabb formában az egyetemi tanszéki könyvtárosok képzettségével kapcsolatban a szaktudományi felkészültség elsőbbségének hangsúlyozása a könyvtártechnikai ismeretekkel szemben. A felsőoktatási intézményekben az 1960-as években kezdik bevezetni a *szakreferensi* elnevezést, amelynek meghonosodása a hetvenes évekre tehető. Ezekben az években zajlik az elnevezés körüli vita is. Ezzel egyidejűleg válik általános követelménnyé, hogy az egyetemi könyvtárak gyűjteményfejlesztéséhez egyaránt nélkülözhetetlen a szaktudományi és a könyvtári ismeretekben való egyidejű jártasság. A hetvenes évek könyvtári szakirodalmában már nem azt vitatják, hogy szükség van-e szakreferensekre, hanem azt, hogy miként működjenek eredményesen és hatékonyan.² A hetvenes években tehát, változatlanul aktuális kérdés az egyetemi könyvtárakban alkalmazott tudományági szakembereknek, a szakreferenseknek (szakbibliográfusoknak) a jelenléte, feladataik szűkebb vagy tágabb értelmezése. Eltérőek a vélemények szerepük, feladataik és a munkakör betöltéséhez szükséges végzettség, ill. tudományos fokozatok tekintetében.

A *gyarapító tevékenységben* hangsúlyt kap a szakreferens helyzeti előnye a nem könyvtári környezetben tevékenykedő tudományági szakember beszerzési javaslataival szemben. A szakreferens gyűjteményfejlesztő munkáját az adott könyvtár gyűjtőkörének ismeretében, a gyűjtemény szisztematikus fejlesztésének szem előtt tartásával és a rendelkezésre álló pénzügyi keretek figyelembevételével végzi.

Az amerikai egyetemi könyvtárak többségében a tanszékeken kijelölt részfoglalkozású gyarapító könyvtárosok helyett „szakspecialisták” felelősek a gyarapításért. Egyes könyvtárakban (pl. Indiana) e munkatársak idejének háromnegyed részét, más könyvtárakban (pl. Kalifornia) teljes munkaidejét lefoglalja a beszerzendő könyvtári anyagok kiválasztása.³

Másik fontos feladatuk a *szaktájékoztatás* ellátása, irodalomkutatások végzése. Egy-egy tudományterület könyvtári felelőseiként legjobb ismerői saját szakterületük segédkönyveinek, s mint ilyenek, legalkalmasabbak bibliográfiák összeállítására is. Az amerikai egyetemeken a szakreferens feladata egy-egy szak segédkönyveiről annotált bibliográfiák készítése; ezeket aztán a tájékoztatás eszközeiként használják a tanszékeken, a hallgatók körében, de az egyetemi könyvtárban is. A könyvtár és a szakirodalom használatának ismertetése, továbbá a tanszékek oktató- és kutatószemélyzete, valamint a felsőéves hallgatók folyamatos tájékoztatása a szakterület beérkezett irodalmáról. Ez az *oktató és tájékoztató funkció* fontos alapja az egyetemi könyvtár és a tanszékek szoros kapcsolatának.⁴

Ezeknek az összetett könyvtári feladatoknak az ellátása széles körű ismereteket kíván: e munkatársaknak rendelkezniük kell meghatározott egyetemi végzettséggel, egy-két idegen nyelv ismeretével, tájékozottsággal szakjuk dokumentumtermésében és a beszerzés lehetőségeinek területén is.

Az ilyen sokoldalúan képzett szakreferensek alkalmazásához elengedhetetlen az *anyagi feltételek* megteremtése. A hetvenes évek elején az elégtelen dotáció gátolta megfelelő számban való alkalmazásukat az egyetemi könyvtárakban, annak ellenére, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált: egy bizonyos nagyságrenden túl (kb. 500 000 mű) a megfelelő és rendszeres állományfejlesztés, valamint a gyűjtemény hatékony felhasználása nélkülözhetetlenné teszi szakreferensek, ill. szakbibliográfusok alkalmazását.⁵

A *debreceni Egyetemi Könyvtárban* 1967 óta, immár tizenöt éve funkcionál eredményesen a szakreferensi rendszer. A könyvtár akkori vezetője, Csűrű István a hatvanas évek közepén mérlegelve a könyvtár addig elért eredményeit, úgy ítélte, hogy azok megértették és megteremtették minőségileg új célok kitűzésének lehetőségét. Ekkor állította a könyvtár horizontálisan kiépült, bejáratott mechanizmusa elé az aktív gyűjteményépités és információ tartalmi jellegű feladatait és látott hozzá a vertikális szervezeti elemek (szakreferensek, szakgyűjtemények) beépítésével az addig mellőzött vagy gyengén ellátott egyetemi szükségletek kielégítéséhez. Az egyetemi könyvtárban olyan korszerű modell megvalósítása került napirendre, amely „lényegét tekintve tudományos kommunikatív tevékenységeknek az érdemi kutatási és oktatási tevékenységekben integrálódó rendszere” volt.

Korábban a könyvtár a maga idejében korszerűnek számító horizontális szervezeti formában látta el a sajátos könyvtári alpműveleteket (gyűjtés, katalogizálás, tájékoztató és bibliográfiai munka). A szakreferensi rendszer bevezetésével a horizontális elrendezésű könyvtári műveletek sorába beépültek a szaktudományok szerint tagozódó tartalmi tevékenységek és ami a legfontosabb: ezzel a szervezeti megoldással intézményessé vált a könyvtári tevékenységnek ez a minőségileg magas szintű ága. Együtt járt ez az olvasószolgálat, a tájékoztatás és a kézikönyvtári rendszer szakosításával, s egyáltalán

„a könyvtár tudományos és oktatási lényegű tartalmi feladatainak a tevékenységek központjába állításával”. Ekkor jöttek létre a központi könyvtár gyűjteményében, szabadpolcos használatú szakosított állományegységek: a társadalomtudományi és természet-tudományi szakkézíkönyvtár, a hallgatóság általános művelődését szolgáló kölcsönzői szabadpolcos gyűjtemény és a Kémiai Szakkönyvtár.

Minőségi változást hozott az új rendszer a személyzet *összetételében, felkészültségében* is. Követelményként fogalmazódott meg az új szakreferensi munkakörök betöltőivel szemben, hogy szerezzék meg az egyetemi doktorátusi fokozatot, s ezen túlmenően szakterületükön rendszeres kutató tevékenységet folytassanak.

E magasabb követelményrendszer bevezetése elsődlegesen az alapvető könyvtári funkciók ellátása érdekében történt, de ösztönzően hatott az egyetemi oktatókkal való partneri viszony kedvezőbb alakulására, s lehetőséget teremtett a tehetséges munkatársak egyéni tudományos törekvéseinek kibontakoztatására is. A könyvtári munkafolyamat ún. érdemi ágazatai (beszerzendő művek kiválasztása, gyűjteményépítés, a gyűjtemény tartalmi feltárása, tájékoztatás stb.) amelyekből összeáll a szakreferensi munkakör, *tudományos mozzanatokat tartalmaznak*. Ezen túlmenően a szakreferensi munka egyes produktumai (maga a gyűjtemény, a katalógusok egy része és a bibliográfiák) a tudományos tevékenység lényeges strukturális elemei. Mindez megkívánja, hogy a szakreferens az általa gondozott diszciplínák körében magas fokú tárgyi és módszertani tudással, s olyan szemlélettel rendelkezék, amely kedvez a kutatói problémák megértésének, sőt alapja lehet a kutatói érdekekkel való azonosulásnak. E kívánalmaknak csak úgy képes eleget tenni, ha a tudomány tevékeny művelőjeként rendszeres kutatómunkával tart lépést a tudomány haladásával. A debreceni Egyetemi Könyvtár nemzetközi viszonylatban sem áll egyedül azzal az álláspontjával, hogy a szakreferensi rendszer csak akkor működőképes, ha a tudományos munkát az intézmény ténylegesen támogatja⁶, ha munkatársainak szaktudományos kutatótevékenységét elsődleges hivatásbeli feladatuk része- és feltételeként ösztönzi és segíti. Míg a debreceni Egyetemi Könyvtár minden egyetemet végzett munkatársának, aki a dolgozók iránt támasztott általános követelménynek megfelel, támogatást ad egyetemi doktori értekezés elkészítéséhez, addig a szakreferensi munkakörbe való beosztáshoz feltételnek tekinti az egyetemi doktorátus megszerzését. A könyvtár nemcsak követelményeket támaszt munkatársaival szemben, hanem intézményesen biztosítja a kutatási feltételeket is, és a teljesítményeket magasabb kulcsszámba való besorolással, továbbá az erkölcsi és az anyagi elismerések különféle formáival viszonozza. Az egyéni munkatervek szerves részét képezik a kutatási tervnek, és így összességükben beleilleszkedhetnek az intézmény tervébe is. A kutatási terv teljesítése ugyanolyan munkaköri kötelesség, mint a gyakorlati feladatoké, sőt morális értelemben az egyéni felelősség elve e téren még fokozottabban érvényesül. A kutatómunka ellenőrzése, eredményeinek nyilvántartása, része a működés egészére vonatkozó ellenőrző és nyilvántartó munkának, s ugyanúgy mint az, osztály- és intézményi síkon valósul meg. A tervben előírányzott kutatási témára, annak időszükségletével arányos mennyiségű időkeretet állapítunk meg; ez azonban egy éven belül nem lehet több mint az intézmény által meghatározott, kutatásra fordítható napok száma. Ha egy dolgozó az adott évben kevesebbet tölt munkában, a kutatóidő arányosan csökken. Intézményi

érdek volt annak szabályozása is, hogy a kutatóidő csak úgy és akkor legyen felhasználható, ahogyan és amikor azt a könyvtári ügymenet folytonosságának, az időszerű gyakorlati teendők elvégzésének elsőbbsége megengedi. Ezért a könyvtár arra ösztönzi munkatársait, hogy a kutatóidőt egy vagy több részletben, de hosszabb időtartamokban használják fel, szemben a heti egy-két napra történő gazdaságtalan elaprózással.

A munkaszervezés további részletezésétől most eltekintve, arra mutatunk rá, hogy a szakreferensi rendszer bevezetésekor a könyvtárosság új fogalmát és új programját hirdette meg a debreceni intézmény: „az új feladategyüttes ellátásához kevés a szakdiploma, a kutató-referens párbeszéd csak akkor lesz erőtényező az információs válság leküzdésében, ha a szakreferens is kutató”.

A rendszer tízéves működésére visszatekintve az 1980-as évtől kezdődően a megújulás kérdései kezdték foglalkoztatni az intézmény vezetőit. Csüry István és munkatársai arra a problémára kerestek megoldást, hogyan lehet a szakreferensekre építve megerősíteni az információs szolgálatot. Az eltelt évek működését értékelve világossá vált, hogy a szaktájékoztatási tevékenységet az ötletyszerűség, az alkalmyszerű figyelemfelkeltések jellemezték. Elemző vizsgálat tárgyává kellett tenni: mi az oka annak, hogy a szakreferensek nagyobb kedvvel vállalják munkakörük hagyományos elemeit?⁷ A feladatok gyakorlati végiggondolása arra a felismerésre vezetett, hogy a szakreferensek előtt álló „feladatkeg” (gyűjtési szelekció, ETO osztályozás, tárgyszavazás, szakbibliográfiák szerkesztése, szaktájékoztatás, hallgatók bevezetése a könyvtár- és irodalomhasználatba, a kiválasztandó címek katalógusbeli hasonlítása, kutatótermi inspekció, cédulabeosztás ETO-katalógusba) szerteágazó és próbára teszi a legjobb önszervezői képességet is.

A szakreferensséggel információs oldalának megerősítése a kapacitás bővítésével, a hiányzó szervezői adminisztratív erők beállításával, a szakreferensek nem tartalmi jellegű feladatok végzése alóli mentesítésével látszott megoldhatónak. Az információs szükségletek felmérésére, sőt felkutatására, a hazai és nemzetközi információs szolgálatok és források számontartására (ki miről informál, ki mit kutat stb.), a kommunikációs kapcsolatok fenntartására, az egyetemi és más felhasználók az információs szolgáltatásokról való rendszeres tájékoztatására, a feltárt információ leírására, rendezésére s a szolgáltatások adminisztrációjára 1980-ban viszonylag szerény személyzeti létszámfejlesztés (2 fő) állt rendelkezésre. A két munkatársat az intézmény az információs szolgáltatások eddig hiányzó szervezői összefogására fordította, vagyis a hatékonyság növelésére és nem az összteljesítmény mennyiségi fejlesztésére. Megindulhatott tehát egy olyan munkaszervezési folyamat, amellyel az információs szolgálat hatékonyabbá tétele érdekében közelíteni lehetett a szakreferensek harmonikus munkarendjének kialakításához: „fél idő a gyűjtemény s a tudományos kutatás, s egy másik fél a gyűjtött információ társadalmi hasznosítása.”

A kérdés, amellyel a Könyvtári Figyelő szerkesztője újjára bocsátotta Wallehausen Gyula cikkét – *miként alakul a szakreferens funkciója egy komplex gépesítettű korszerű könyvtárban?* – a debreceni Egyetemi Könyvtárat is foglalkoztatja. Foglalkoztatják a könyvtári munkafolyamatok gépesítésének lehetőségei, a hálózatszervezés vagy hálózathoz csatlakozás alternatívája, a nemzetközi együttműködésen alapuló számítógépes rendszerhez való kapcsolódás.

Megvalósulni látszik a terv, miszerint egyetemünkön regionális funkciójú, nagy teljesítményű számítógépet helyeznek üzembe. Ennek következtében mérlegelni kell egy országos hatáskörű interaktív könyvtári hálózat megszervezését. A rendszer és az egyes műveletek tervezése szempontjából kedvező, hogy a könyvtári-információs és a számítógépes szakemberek helyileg közel vannak egymáshoz és közös szervezethez tartoznak. A cél az, hogy a gépileg-kezelt adatbázisba a hálózati tagok teljes hazai és nemzetközi dokumentumgyarapódásukat bevigyék már a beszerzési döntés pillanatában, hogy a géppel legyen végezhető minden automatizálható könyvtári művelet: rendelés, reklamálás, katalogizálás, bibliográfiakészítés, leltározás, kölcsönzés, sürgetés, statisztika, stb. Ha mássutt jönne létre az interaktív számítógépes hálózat központja (pl. OSZK), a debreceni Egyetemi Könyvtár kész csatlakozni a hálózathoz azzal az igénnyel, hogy az automatizálható műveletek minél teljesebb skáláját vigye számítógépre. A szakreferensi feladatok ezzel persze nem szűnnek meg, részben változatlanok maradnak, részben módosulnak az automatizált könyvtári rendszer igényeinek megfelelően.

A könyvtári-információs rendszer számítógépes hálózatában az információ teljes számítógépesítése kezdetben csak az interaktív központ működésbelépése után megjelent vagy beszerzett dokumentumok vonatkozásában lehetséges. A korábban keletkezett, ill. beszerzett dokumentumokat érintő információs műveletek jó ideig hagyományos módon végezhetők még akkor is, ha fokozatosan hozzá lehet kezdeni az adatbázis régi anyaggal való feltöltéséhez. De egy teljesen automatizált rendszerben is a szakreferens feladata marad az állomány gyarapítása, a művek kiválasztása, a rendelési terv egyeztetése az egyetemi partnerekkel, a művek tartalmi feltárása a gép előtti formátum számára. A tárgyszók és szinonímák tezaurusza a számítógépben meggyorsítja és egyszerűsíti a tárgyszóadást, de nem szünteti meg a szakreferens érdemi és tartalmi felelősségét a könyvtári munka számos viszonylatában. A tartalmi feltárás speciális szakismerttet feltételező művelet marad egy automatizált könyvtári rendszerben is, függetlenül attól, hogy az adatok bevitele gépelőtti formátumok (munkalapok) kitöltésével, vagy online módon történik. Az adatbeviteli munkát úgy kell megszervezni, hogy a bibliográfiai adatok bevitelét könyvtáros, a tartalmi feltárást szakspecialista végezze.⁸

Az információs rendszer számítógépes hálózatában külön problémakört képez a keresési módszerek, a felhasználó és a számítógép kapcsolatának területe. *Nagy Elek* és *Szőnyi Katalin* interaktív könyvtári rendszerekkel foglalkozó könyve alapján is világosan kitűnik, hogy jóllehet a számítástechnika fejlődésével és elterjedésével előbb-utóbb létrejönnek a közvetlen felhasználó-adatbázis párbeszéd feltételei, a fejlődés jelenlegi szakaszában azonban erről még nincsen szó. A számítógéppel való párbeszéd gyakorlati megvalósításához nélkülözhetetlen a közvetítő. Az a közvetítő, aki „az adott szakterület, az adatbázis és a keresési logika, továbbá a szükséges világnyelv passzív ismeretével képes a kérdés megfogalmazására, a profilszerkesztésre”⁹ A felhasználás abban az esetben, a leggyorsabb, legeredményesebb és leggazdaságosabb, ha a felhasználó saját maga teszi fel ugyan a kérdést a számítógépeknek, de a kérdés megfogalmazásához segítséget kap a tájékoztatási szakemberektől, szakreferensektől.

A külföldi szakirodalomban is gyakran felmerül, mi a tájékoztatási szakemberek szerepe az automatizált könyvtári rendszerekben.¹⁰ A tapasztalatok többsége azt mu-

tatja, hogy egy-egy központ munkájának sikerében nagy részük van azoknak a tájékoztató szakembereknek (szakreferenseknek), akik a használat a rendszerrel összekapcsolják. Ezek az egyes szakterületeknek megfelelő végzettséggel rendelkeznek, speciális tájékoztató könyvtárosként tevékenykednek és elsősorban a keresőprofil kialakításában működnek közre. A University of Georgia Center 27 állami egyetemből álló automatizált rendszerében pl. az a kísérlet, amelynek során a használók maguk készítették keresőprofiljaikat, kudarcba fulladt.¹⁴

A debreceni Egyetemi Könyvtár a közeljövőben tervezi információs szolgálatának bővítését a berni DATA-STAR nemzetközi információs rendszerhez, valamint a bécsi INIS nemzetközi nukleáris információk rendszeréhez való csatlakozással. A szolgáltatást az OMIKK közvetítésével, regionális információs szolgáltatói céllal tervezi az intézmény. Az üzemeltetéshez szükséges berendezések (terminal, printer, modem stb.) pénzügyi feltételét a Művelődési Minisztérium Tudományszervezési és Informatikai Intézete által meghirdetett műszerpályázat révén sikerült megteremteni. Az adatbázisokkal való rendszeres kapcsolattartás szakemberfeltételei is adóttak. A terminál használatához egy, a számítógépes rendszerekhez értő, angolul tudó szakembert alkalmaztunk, akinek még gyakorlati betanulásra van szüksége. Az online kapcsolódás sikerének további feltételeit a könyvtárban tevékenykedő szakreferensek szaktudományi felkészültségében látjuk. Egy-egy kérdés, azaz a keresőprofilok pontos megfogalmazásában, a lekérdezés folyamatában – az információt igénylő oktató, kutató távollétében – fontos szerepet játszhatnak. Erre már konkrét tapasztalat hívta fel a figyelmet: egy esetben a KLTE egyik fizikai intézete számára két szerző és két téma keresését kíséreltük meg. Az egyik témára – valószínűleg a kezelő és a kérdést továbbító könyvtáros tájékoztatatlansága miatt – nem érkezett érdemleges információ; a kérdés finomítására alkalmas szakember, vagy szakreferens nem volt jelen a lekérdezésnél. A másik – az adatbázis szempontjából jobban megfogalmazott témáról és a két szerzőről – az igénylők széles körű tájékoztatást kaptak.

Bár a szakreferensi munkának az automatizált könyvtári rendszerekben betölthető szerepéről több az elképzelésünk, mint a gyakorlati tapasztalatunk, meggyőződésünk, hogy a magas kutatói színvonalú szakreferensi gárda meglete nagyrészt megoldja az információs munkában jelentkező tartalmi problémákat, az automatizált könyvtári rendszerben éppúgy, mint a hagyományosban. A technológiát nem önmagában értékeljük és tervezzük, hanem kizárólag alkalmazásának, felhasználásának szemszögéből: az információs könyvtári munka hatékonyabbá és gyorsabbá tételét várjuk attól. Meggyőződésünk, hogy a Debrecenben bevezetett és továbbfejlesztett szakreferensi rendszernek távlata van a gépi adatbázisok, az automatizált könyvtárak világában is, Csúry István szavait idézve: „nemcsak hogy megnövekszik a szakreferensek szerepe, hanem a gép által végzett operációk mellett, s azokra támaszkodva, egyre kizárólagosabban a szakreferensek képviselik majd az élő könyvtári munkát.”¹²

JEGYZETEK

1. WALLESHAUSEN Gyula: A szakreferensi rendszer. = Könyvtári Figyelő. 1982. 2.sz. 117–132.p.
2. COPPIN, Ann: The subject specialist on the academic library staff. = Libri. 24.vol. 1974. 2.no. 122–128.p.
3. HARO, Robert: The bibliographer in the academic library. = Library Resources and Technical Services. 1. vol. 1969. 2.no. 163–169.p.
4. HARO, R. i.m.
5. HARO, R. i.m.
6. GUTSMAN, W.L.: Subject specialization in academic libraries: some preliminary observations on role conflict and organizational stress. = Journal of Librarianship. 5.vol. 1973. 1.no. 1–8.p.
7. CSÚRY István: Levél a szakreferensekhez. = Könyvtári Figyelő. 27. évf. 1981. 1. sz. 27–46.p.
8. NAGY Elek–SZŐNYI Katalin: Interaktív könyvtári rendszerek. KSH-SZÁMOK, Bp. 1981.
9. NAGY Elek. i.m. 12.p.
10. CARMON, J.L.: A campus-based information center. = Special Libraries. 64.vol. 1973. 1.no. 65–69.p.; WERSING, G.: Informations- und Kommunikationstechnologien: Ersatz oder Unterstützung der menschlichen Komponente? = Nachrichten für Dok. 1.vol. 1980. 1.no. 11–14.p.
11. CARMON, J.L. i.m.
12. CSÚRY István. i.m.

200 000 KATALÓGUSCÉDULA fér egy videolemez egyik oldalára. A Kongresszusi Könyvtár ezután videolemezen tárolja azt az 5,5 millió – több száz nyelvű – katalóguscédulát, amelyet nem tettek át géppel olvasható formába, s erről fogja készíteni a másolatokat (lézeres nyomtató eljárással) az igénylők számára. Egy-egy cédula kikeresése és 12 példányban való lemásolása 1 másodpercbe kerül.

Information Retrieval and Library Automation, 1983. Január